

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

GENDER CHARACTERISTICS OF THE PHENOMENON OF TOLERANCE AS A MORAL AND VALUABLE QUALITY OF THE STUDENT'S PERSONALITY

У роботі наведено узагальнені дослідження толерантності, які торкаються підходів до її змісту. Показано, що толерантність – це складний, багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, який має кілька ліній прояву й розвитку. Доведено, що такі характеристики толерантності, як складність, багатокомпонентність, подвійна зумовленість (біологічне – соціальне) передбачають застосування системного підходу до дослідження цього явища. У процесі системно-структурного аналізу були виявлено, по-перше, такий тип взаємовідносин компонентів толерантності, як рівність. По-друге, на основі цього типу взаємовідносин компонентів толерантності була встановлена можливість формування підструктур її загальної структури. Ієрархічна структура толерантності утворюється компонентами кожного із трьох основних рівнів організації суб'єкта толерантності: психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного. Найнижчий психофізіологічний рівень (вегетативні реакції, зміни психомоторики тощо) у системі толерантності запропоновано назвати терплячістю. Психологічний рівень (показники психічних функцій), що включає триаду компонентів (когнітивний, емоційний, поведінковий), визначено як поблажливість. Особистісні установки, цінності та смисли, які об'єднані на соціально-психологічному рівні й виявляються як розвинена толерантність, запропоновано назвати терпимістю. Використання розробленої процедури системного аналізу у вивченні функцій толерантності дозволило нам також одержати більш системні уявлення про них. Отже, толерантність, виходячи із системно-рівневого розуміння, потрібно розглядати як терплячість, поблажливість і прийняття – повагу особистості до відмінностей суб'єктів взаємодії та виважене реагування на них. Отримані дані підтверджують гіпотезу про те, що рівень вираженості толерантності має тісний взаємозв'язок саме із показниками соціально-психологічного рівня системи толерантності. Показано, що орієнтація на загальнолюдський рівень цінностей, тобто домінування принаймні просоціального, а то і духовного рівня у структурі особистості є взаємопов'язаним із толерантним поведінням з іншими, тоді як егоцентричний рівень може призводити до інтолерантної поведінки у представників обох гендерів.

Ключові слова: толерантність, терпимість, відвертість, поблажливість, безконфліктність, емпатія, системний підхід.

The work presents generalized studies of tolerance that touch on approaches to its content. It is shown that tolerance is a complex, multifaceted and multicomponent phenomenon that has several lines of manifestation and development. It has been proven that such characteristics of tolerance as complexity, multicomponentity, dual conditioning (biological – social) require the use of a systemic approach to the study of this phenomenon. In the process of system-structural analysis, firstly, such a type of interrelationship of tolerance components as equality was revealed. Secondly, on the basis of this type of interrelationship of tolerance components, the possibility of forming substructures of its general structure was established. The hierarchical structure of tolerance is formed by the components of each of the three main levels of organization of the subject of tolerance: psychophysiological, psychological, socio-psychological. The lowest psychophysiological level (vegetative reactions, psychomotor changes, etc.) in the tolerance system is proposed to be called patience. The psychological level (indicators of mental functions) includes a triad of components (cognitive, emotional, behavioral) defined as indulgence. Personal attitudes, values and meanings that are united at the social and psychological level and manifest as developed tolerance are proposed to be called tolerance. The use of the developed system analysis procedure in the further study of tolerance functions also allowed us to obtain a more systematic view of them. Therefore, based on a system-level understanding, tolerance should be considered as patience, condescension and acceptance – the individual's respect for the differences of the subjects of interaction and a balanced response to them. The obtained data confirm the hypothesis that the level of severity of tolerance has a close relationship with the indicators of the socio-psychological level of the tolerance system. It is shown that orientation to the universal level of values, i.e. the dominance of at least the prosocial, and even the spiritual, level in the personality structure is interrelated with tolerant treatment of others, while the egocentric level can lead to intolerant behavior in representatives of both genders.

Key words: tolerance, patience, leniency, peaceableness, frankness, empathy, systems approach.

УДК 159.9.01 – 025.13
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.12>

Мельничук М.М.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Важливою якістю, яка свідчить про соціальну зрілість особистості та сприяє її повноцінній адаптації у суспільстві, є міжособистісна толерантність. Саме тому проблема психологічного вивчення причин, механізмів і наслідків толерантності особистості є актуальною суспільною проблемою.

Проведений огляд соціально-філософських, релігійних та етичних концепцій дозво-

ляє говорити про відповідні засади вивчення толерантності у психології. У цих джерелах толерантність розглядається як певний гуманістичний ідеал і важлива морально-етична норма людських взаємовідносин, як світоглядна позиція і водночас певна діяльнісна настанова, що реалізується через любов і повагу до «іншого». Толерантність може розглядатися і через призму взаємовідносин, і як

культура толерантної свідомості, що дозволяє співіснувати різним поглядам, різним за значенням і розміром соціальним групам [1; 9–13].

Аналіз сучасних літературних джерел свідчить, що у психологічній науці існують психофізіологічний, інтеракційний, диверсифікаційний, особистісний, екзистенційно-гуманістичний, соціально-психологічний, ситуаційний підходи до розуміння сутності толерантності [2; 3; 6; 7]. Ці підходи охоплюють широкий спектр проявів і концепцій толерантності: нечутливість до несприятливих впливів; готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди і рівності, визнання багатомірності та різноманітності людської культури; вільний і відповідальний вибір людини толерантного буттєвого ставлення до життя; особистісні високі толерантні цінності, установки і смисли; терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій; здатність протистояти різним життєвим труднощам без втрати психологічної адаптації.

Підсумовуючи вищезазначені підходи до розуміння сутності толерантності, можна зазначити, що використання терміна «толєрантність» у психології орієнтує на два розуміння: 1) як позначення індивідуальної властивості (стабільної або ситуативної), що полягає у здатності до збереження саморегуляції при впливах факторів середовища, котрі викликають фрустрацію; 2) як позначення здатності до неагресивної, конструктивної поведінки стосовно іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншого. У першому випадку акцент робиться на здатності до самозбереження, у другому – на готовності до взаємодії.

Системний підхід до вивчення толерантності дозволяє виокремити три рівні (а також напрями вивчення і розуміння) толерантності: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний і психофізіологічний. Враховуючи інтегральний характер толерантності як системної характеристики особистості, кожне із вказаних вище дискретних розумінь толерантності можна вважати одним зі складників системного підходу до цього феномену. Відповідно, напрацювання кожного з підходів повинні бути враховані, а виявленні складники, детермінанти і передумови – включені у системне вивчення толерантності.

Основний зміст соціально-психологічного виміру толерантності містить у собі насамперед відповідну ціннісно-значеннєву систему, у якій центральне місце займають цінності поваги людини як такої, рівноправності людей стосовно базових питань, до вибору світогляду й життєвої позиції тощо. Відзначимо, що соціально-психологічний рівень толерантності

є вищим стосовно всіх інших рівнів і може розглядатися як «системотворчий фактор», який інтегрує й регулює дію всіх інших «периферійних» психологічних складників толерантності. Відповідно, саме вказані вище ціннісні орієнтації мають займати чільне місце як при теоретичному і емпіричному вивченні толерантності, так і при практичних спробах формування і розвитку останньої.

Індивідуально-психологічний аспект вивчення толерантності спрямований на психологічні особливості, що допомагають особистості розбудовувати позитивні конструктивні стосунки як з оточуючими, так і з самою собою. Показано, що дивергентне мислення, емпатія і, більш широко, емоційний інтелект, низка поведінкових умінь і здібностей можуть розглядатися як важливі когнітивні, емоційні й біхевіоральні складники та передумови толерантності, що значною мірою і становлять індивідуально-психологічний аспект чи рівень останньої.

Психофізіологічний аспект розгляду толерантності звертається до стійкості до зовнішніх впливів, здатності зберігати стан нервово-психічної рівноваги, стабільність при дії стресорів і чинників, що фруструють. Одним із найбільш релевантних репрезентантів відповідної складової частини толерантності є нервово-психічна стійкість, пов'язана з емоційною рівновагою і стійкістю, здатністю зберігати позитивний характер виконання діяльності в емоційно складних умовах.

Кожен із трьох розглянутих вище рівнів (чи аспектів) системи толерантності, маючи свої критерії, повинен мати і свої особливі закономірності перебігу. Незважаючи на взаємозв'язок і взаємозумовленість рівнів, можливі різноманітні варіанти їх розвиненості. Тобто система толерантності, будучи багаторівневою, може «страждати» на одних рівнях за відносної збереженості інших.

Таким чином зріла толерантність поєднує особистісні сенси, цінності й установки на співіснування зі світом, когнітивну складність у сприйнятті суперечливого світу, емпатійну готовність до «інакшості» та поведінку, компетентну в терпимості. Системну структуру феномену толерантності складають на соціально-психологічному – прийняття, на індивідуально-психологічному – поблажливість і на психофізіологічному рівні – витривалість.

Отже, емпіричне дослідження повинно враховувати системний характер толерантності особистості як багаторівневої характеристики, що включає психологічно-соціальні, індивідуально-психологічні та психофізіологічні складники та передумови, які здебільшого віддзеркалюються у таких феноменах і якостях, як ціннісні орієнтації, емпатія й емоційний інтелект, дивергентне мислення, певні поведінкові

патерни і нервово-психічна стійкість ціннісні. Ці складники толерантності дозволяють охопити ціннісно-сміслові, когнітивні, емоційні, поведінкові та психофізіологічні аспекти цього системного феномену.

Для вивчення особливостей взаємозв'язків між показниками кожного рівня системи толерантності та загальним рівнем її вираженості нами проведено емпіричне дослідження. У ньому перевірялося припущення: рівень вираженості толерантності має тісний взаємозв'язок саме із показниками соціально-психологічного рівня, оскільки ієрархія структурних елементів системи толерантності дозволяє верхнім (пізнішим) складникам виконувати регулюючу функцію щодо нижніх. Людина, котра має ціннісні орієнтації на доброту, гуманність, може компенсувати недостатню психофізіологічну стійкість у міжособистісних відносинах у тих ситуаціях, які пов'язані із наявністю заперечення, неприйняття, негативних емоцій [4].

Виявлено, що орієнтація на загальнолюдський рівень цінностей (універсалізм, доброту), тобто домінування принаймні про-соціального, а то і духовного, рівня у структурі особистості є взаємопов'язаним із толерантним поведінням з іншими, тоді як егоцентричний рівень (влада, гедонізм) може призводити до інтолерантної поведінки [4; 5].

Безсумнівний інтерес викликає дослідження гендерних особливостей взаємозв'язку показників системи толерантності. Ціннісні орієнтації особистості є складною динамічною структурою, яка не тільки залежить від цінностей соціуму, але й підвержена закономірним змінам у процесі онтогенезу і несе на собі відбиток індивідуальних і гендерних відмінностей. У вітчизняній і зарубіжній психології та соціології накопичено достатньо багато досліджень, які демонструють відмінності у значимості тих чи інших цінностей для чоловіків і жінок [1; 4; 8].

Метою дослідження є аналіз гендерних особливостей взаємозв'язку показників системи толерантності, а саме ціннісних орієнтацій як регулятора цієї системи, що показано у попередньому емпіричному дослідженні [4].

У дослідженні взяли участь студенти Полтавського національного педагогічного університету віком від 20 до 21 років, які навчаються за різними спеціальностями на п'ятому курсі психолого-педагогічного (69), фізико-математичного (103), історико-географічного (75) факультетів. Обсяг вибірки – 250 осіб. Група студентів мала однаковий вік і рівень освіти. До неї увійшли представники обох статей (149 – чоловічої та 101 – жіночої статі).

Досліджувані студенти юнацького віку є оптимальним контингентом для вивчення толерантності як системної характеристики

особистості за таких причин: 1) вони мають достатній рівень сформованості компонентів всіх трьох основних рівнів толерантності; 2) студентство – це період розвитку, що в найбільшому ступені виявляє залежність від конкретних соціально-історичних умов. Тому студенти найбільш сензитивні до змін у суспільстві, трансформацій ціннісних орієнтацій і смислоутворюючих життєвих установок, зокрема пов'язаних зі ставленням до інших, до різних великих і малих соціальних груп.

Арсенал нашого дослідження складається із таких методик (відповідно до попереднього обґрунтування причин нашого вибору), як: методика «Опитувальник оцінки нервово-психічної стійкості (ЛВМА ім. С.М. Кірова)» – психофізіологічний рівень; методика «Тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса» – психологічний рівень (когнітивний компонент); методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)» – психологічний рівень (емоційний компонент); методика Н. Холла на визначення рівня емоційного інтелекту – психологічний рівень (емоційний компонент); методика дослідження малюнокової фрустрації (за С. Розенцвейгом) – психологічний рівень (поведінковий компонент); методика Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості – соціально-психологічний рівень; методика «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)»; методика діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко).

Аналіз результатів проводився за допомогою методів математичної статистики SPSS. Огляд найбільш «інформативних кореляцій» (за Пірсоном) шкали «Кількісний аналіз» методики «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (за Г.У. Солдатовою, О.О. Кравцовою, О.Є. Хухлаєвим, Л.А. Шайгеровою)» і загальної шкали методики діагностики загальної комунікативної толерантності (за В.В. Бойко) з іншими змінними у межах кожної статі та дозволив виявити таке.

Розпочнемо з розгляду кореляцій узагальненої шкали методики «Індекс толерантності» у дівчат і юнаків.

Звертаючись до такого аналізу, по-перше, варто відзначити виявлення надзвичайно тісного зв'язку «індексу толерантності» з рівнем соціальної адаптації у жіночій статі ($r=0,960$; $p<0,001$). Кореляції шкали «індексу толерантності» зі шкалами методик Розенцвейга та Шварца у гендерних груп, де подані кореляції, що є значущими хоча б в одній статі. Як вже зазначалося, такий рівень взаємозв'язку підіймає питання щодо того, чи є ці шкали показниками різних конструктів (які поєднує, наприклад, певні загальні механізми реагування

на соціальне оточення), чи вони є проявами загального чинника, наприклад, соціальної зрілості чи адаптованості до середовища. У будь-якому разі соціальна адаптація тісно пов'язана з рівнем толерантності та навпаки. У юнаків, як і у жіночої вибірки, найбільш висока кореляція (з урахуванням усіх методик) спостерігається з цією ж шкалою ($r=0,895$; $p<0,001$), що підтверджує отримані раніше дані. На наш погляд, ці результати більшою мірою свідчать на користь розуміння толерантності як прояву соціальної зрілості, соціальної адаптації. Можливо і таке пояснення: соціально адаптовані більше розуміють важливість і необхідність толерантного ставлення до оточуючих.

По-друге, звертає на себе увагу така особливість міжгрупових розбіжностей, що відразу помічається, як менша сила взаємозв'язків у чоловічої статі; частину слабких і дуже слабких кореляцій, що спостерігалися у дівчат, не виявлено на значущому рівні у юнаків.

Перейдемо до порівняльного розгляду кореляцій «індексу толерантності» з окремими методиками. Структура зв'язків із показниками методики Розенцвейга є досить подібною у гендерних груп: сильні та середні зв'язки (у діапазоні від 0,509 до 0,887 за модулем, не враховуючи вже розглянуту шкалу соціальної адаптації) з екстра- й імпульсивними реакціями (перша з цих кореляцій є від'ємною), фіксацією на задоволенні потреби та фіксацією на перешкодах (від'ємна). Таким чином, відсутність тенденції звинувачувати в неприємностях інших, концентрація уваги на досягненні мети, а не на перешкодах, є тісно чи середньо взаємопов'язаними з толерантністю на рівні рис та установок особистості в обох статях. Відзначимо, що зі шкалами самозахисту й інтрапунітивної реакції у студенток наявні від'ємні помірні та слабкі кореляції відповідно, на відміну від студентів, у яких значущих кореляцій із цими показниками не фіксується. Отже, у дівчат тенденції захистити власне «Я» і почуття провини, взяття на себе відповідальності у ситуаціях, що пов'язані з фрустрацією, негативно пов'язані з «індексом толерантності», тоді як у юнаків такі взаємозв'язки не фіксуються.

Якщо правильно припущення щодо спільності механізмів і детермінант фрустраційної толерантності та толерантності на рівні рис і установок особистості, то, враховуючи виразність розглянутих кореляцій у обох статях, можна зазначити, що у юнаків ці механізми та детермінанти, як і відповідні складники системи толерантності, є більш диференційованими.

Структура зв'язків зі шкалами методики Шварца також є досить подібною в обох груп, що розглядаються: спостерігаємо сильні та середні кореляції з такими ціннісними орієн-

таціями, як «універсалізм», «влада» (від'ємний зв'язок) і «доброта». Це цілком логічно, враховуючи те, що перша шкала оцінює орієнтацію на вищі цінності, гармонію та децентрацію, друга – орієнтацію на себе та свій статус, а третя – позитивне, доброзичливе ставлення до інших. Таким чином, у обох статях можна говорити про цінності «універсалізм» і «доброта» як такі, що сприяють прояву толерантності через децентровану позицію людини, її прагнення до гармонії, тоді як орієнтація на власний статус, досягнення, задоволення через центрацію на себе, протиставлення себе іншим людям, можливо більш низький (наприклад, психологічно-соціальний, а не духовний) рівень функціонування людини є чинником, що перешкоджає формуванню та прояву міжособистісної толерантності.

Маємо і певні розбіжності у системі зв'язків «індексу толерантності» з ціннісною сферою. По-перше, можемо зазначити зниження значення у цій системі поведінкового рівня ціннісної орієнтації «універсалізм» для юнаків навіть на тлі загального зниження сили кореляцій у останніх порівняно з дівчатами. Отже, прояв високих, універсальних цінностей у поведінці (а не на нормативному рівні) виявляється не таким важливим для толерантності студентів на рівні рис і установок особистості, як для студенток. Певною мірою це може пояснюватися більшою розбіжністю поведінкового й установочого рівня у юнаків, меншим впливом «високих» поверхів психіки на поведінку останніх. По-друге, у студентів ціннісна орієнтація «влада» має релятивно більше значення у системі зв'язків. Тобто занепокоєність власним статусом, положенням, орієнтація на домінування у юнаків у системі цінностей більше перешкоджає толерантності, ніж у дівчат.

Звертаючись до взаємозв'язків «індексу толерантності» зі шкалами «комунікативної толерантності» (див. табл. 3.12. Кореляції «індексу толерантності» зі шкалами інших методик у гендерних груп), можна відзначити, що у дівчат вони переважно середні (діапазон від $r=-0,411$ до $r=-0,798$; $p<0,001$ в усіх випадках), а у юнаків – переважно помірні (діапазон від $r=-0,304$ до $r=0,559$; $p<0,006$ в усіх випадках) й усі від'ємні (що відповідає особливостям цього діагностичного інструмента). Можна говорити про певні відмінності структури зв'язків міжособистісної толерантності із проявами інтолерантності у юнаків і дівчат: у перших зі зниженням толерантності найбільшою мірою взаємопов'язані «категоричність», «прагнення переробити іншого» та «неприйняття іншого» (у порядку зменшення зв'язку), а найменшою – «я як еталон», тоді як у других – «неприйняття іншого», «категоричність» і «невміння приховувати почуття» (у порядку зменшення зв'язку), а найменшою (що цікаво) – «нетерпимість».

Аналізуючи результати кореляційного аналізу зі шкалами методики Вільямса, можна зазначити повну подібність структури зв'язків у обох статей за винятком зменшення їх сили у юнаків. Це зменшення є відносно менш вираженим, ніж загалом за всіма кореляціями. Ці результати свідчать про близьке значення як у юнаків, так і у дівчат творчого дивергентного мислення з багатим словниковим запасом (що говорить про сформованість вербального інтелекту), вміння розуміти ситуацію з різних позицій, гнучкості у підході до розв'язання завдань для розвитку толерантності. Враховуючи зниження інших кореляцій, можна припустити більшу питому вагу цих кореляцій у загальній структурі зв'язків толерантності на рівні рис та установок особистості у юнаків. Яскравим підтвердженням цього є те, що рівень гнучкості дивергентного мислення виявився у юнаків більше пов'язаним із «індексом толерантності», ніж узагальнена шкала «комунікативної толерантності» В.В. Бойка, що говорить про відносно більшу питому вагу у системі взаємозв'язків толерантних установок і рис особистості розвиненості дивергентного мислення порівняно із проявами більш чи менш толерантної поведінки.

Переходячи до кореляцій зі шкалами методик нервово-психічної стійкості, емпатії (Мехрабіана й Епштейна) й емоційного інтелекту Холла, бачимо, що у обох статей «індекс толерантності» значуще слабко корелює лише зі шкалою «емпатії» (за Мехрабіаном). Крім того, у дівчат фіксуємо дуже слабку кореляцію з «емоційною поінформованістю». Це свідчить про відсутність лінійних зв'язків толерантності з емоційним інтелектом (як вимірюваного опитувальником Холла), нервово-психічною стійкістю. Водночас розуміння емоцій інших (а у дівчат – і власних емоцій) є взаємопов'язаним із толерантністю.

Звертаючись до кореляцій «індексу толерантності» із власними субшкалами, фіксуємо, що у студенток усі вони є сильними (діапазон кореляцій від $r=0,728$ до $r=0,813$; $p<0,001$ в усіх випадках), найбільш точним наближенням до загальної шкали є «етнічна толерантність». Отже, у дівчат рівень прояву терпимості та прийняття людей іншої національності є тим «лакмусовим папірцем», що найбільше говорить про толерантність на рівні рис та установок особистості. У студентів ці кореляції є не слабше середніх (діапазон від $r=0,659$ до $r=0,705$; $p<0,001$ в усіх випадках), але найбільш точним наближенням до загальної шкали толерантності є субшкала «толерантність як риса особистості». Водночас, як ми бачимо, кожна із субшкал у юнаків є більш специфічною щодо загального показника порівняно із дівчатами.

Підбиваючи підсумки розгляду кореляцій показників методики «Індекс толерантно-

сті» з показниками інших методик на матеріалі гендерних груп, доцільно відзначити такі моменти. Система зв'язків «індексу толерантності» є досить близькою для обох груп: він найбільше пов'язаний із соціальною адаптацією, системою реакцій на ситуації, що викликають фрустрацію, ціннісними орієнтаціями та вимірюваних методикою В.В. Бойка аспектів інтолерантності, гнучкості мислення. Це свідчить про включення толерантності у систему соціальної адаптації, її зв'язок з особливостями реагування на стрес, загалом поведінковими стратегіями людини, про важливість ціннісних орієнтацій (на універсальні цінності, доброту, гармонію у протилежність орієнтації на власний статус, досягнення та задоволення) та розвитку дивергентного мислення для проявів толерантності. Переходячи до розбіжностей між групами, бачимо, що «індекс толерантності» корелює у дівчат саме з тими ж шкалами, що й у загальної вибірки, але з дещо більш високою силою зв'язку з переважною більшістю шкал. Юнаки порівняно з дівчатами мають менший рівень інтегрованості толерантності у систему особистісних якостей і характеристик, більшу різницю між толерантністю на рівні поведінки та на рівні установок (методики В.В. Бойка та Г.У. Солдатової з співавторами), більшу відносну вагу гнучкості мислення, універсалізму (на нормативному рівні) та відсутності орієнтації на владу у системі взаємозв'язків толерантності на рівні рис і установок особистості.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що студенти перевищують студенток за рівнем категоричності, наявності певних жорстких установок до тих чи інших груп людей, нетерпимості до певних розбіжностей між різними людьми, тобто юнаки є менш комунікативно толерантними у відповідних аспектах, ніж дівчата.

Отримані результати відкривають такі перспективи підвищення реальної толерантності студентів, як практична робота з переходу їх знань та уявлень про «правильне» у реальні мотиви й установки, що керуватимуть справжніми діями та ставленням до людей у конкретних життєвих ситуаціях, підвищення рівня соціальної зрілості, орієнтація на конструктивні шляхи розв'язання проблемних ситуацій, викриття недоліків егоцентричної орієнтації, прагнення домінування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бубер М. Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням. Київ : Дух і література, 2012. 272 с.
2. Залановська Л.І. Методологія дослідження компонентів міжетнічної толерантності. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Серія : Психологія*. 2015. Вип. 2 (36). С. 58–68.

3. Коваленко А.Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння. Київ : КНУ імені Т. Шевченка, 2010. 287 с.
4. Мельничук М.М., Павленко В.Г. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ФОП Мірон І.А., 2014. 244 с.
5. Мельничук М.М. Теоретичне дослідження змісту і форм розвитку толерантності учнівської молоді засобами кіномистецтва форм. *Теорія і практика сучасної психології*. № 2 (20). 2020. С. 72–84.
6. Пірен М.І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації. *Соціальна і гуманітарна політика*. 2015. № 2. С. 51–56.
7. Тягло О. Міграція і толерантність. Що таке сучасна толерантність? Київ : Стилос, 2007. С. 143–148.
8. Bem S.L. Gender scheme theory: A cognitive account of sex-typing. *Psychological Review*. 1981. V. 88. P. 354–364.
9. Frankl V. *Der unbewußte Gott*. Psychotherapie und Religion, München, 1997.
10. Rogers C. *On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy*. Robinson, 2016.
11. Thompson Jr.R.J. *Beyond Reason and Tolerance: The Purpose of Higher Education*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 233 p.
12. Toffler A. Global Gladiators Challenge the Power of Nations. *New Perspectives Quarterly*. 2000. № 17. P. 26–27.
13. Schwartz S.H. Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*. 1994. 50. P. 19–45.